

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Микола АНІСІМОВ

У статті розглянуто історичні особливості розвитку професійної системи освіти.

The historical features of development of the professional system of education are considered in the article.

Актуальність проблеми.

Проблема кадрів і їх підготовка для різних галузей народного господарства завжди була і залишається одним з головних завдань системи освіти. Підготовка підростаючого покоління до праці проводилася на всіх етапах розвитку суспільства, бо воно не могло б існувати і розвиватися, якби досвід попередніх поколінь не передавався поколінням, які йшли їм на зміну.

Історія розвитку суспільства – це історія розвитку виробництва, способів виробництва, які змінювалися упродовж століть, де головним і безпосереднім виконавцем була людина та її трудова діяльність. Кожна суспільна формація в своєму розвитку визначає і створює свої джерела поповнення робочої сили і пред'являє свої вимоги до підготовки робочих кадрів. На кожному відрізку історії це здійснювалося різними способами.

Початок систематичної підготовки кваліфікованих робітників можна спостерігати уже в період ремісничого виробництва. Розподіл праці в цей період досяг певного рівня, коли почала створюватися спеціалізація при продажі і виготовленні продукції (шевське, кравецьке ремесло, ковальська справа та ін.).

У країнах західної Європи ремісники створювали свої цехи. Статути цих цехів забезпечували привілей для майстрів і захищали їх від

конкуренції з боку молоді. Навчання у таких майстрів було досить довгим (до 10...15 років). Воно полягало в тому, що учні впродовж багатьох років просто копіювали прийоми роботи своїх вчителів.

В Росії також було широко розвинене учнівство. Ремісниче виробництво на Русі за своєю технікою перевершувало західноєвропейське, але цехової організації практично не було. Взаємини між ремісником і учнем визначалися спеціальними договорами, які реєструвалися у відповідних наказах.

Перехідним етапом від ремісництва до машинної індустрії стала мануфактура. Це привело до значного розподілу праці і вужчої спеціалізації робітника.

Надзвичайний зліт прогресивних ідей про трудове виховання і професійну підготовку дітей і молоді був відмічений у західній Європі в епоху відродження в XIV...XVI ст. Привертає увагу той факт, що для розвитку ремесла лише однієї ремісничої підготовки недостатньо. Вже тоді стало очевидним, що необхідна ще загальна освіта, тобто створення загальноосвітніх шкіл.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У працях видатних мислителів того часу (Томас Мор, Т. Кампанелла, Я. А. Коменський, Д. Локк, Ж. Ж. Руссо, І. Р. Песталоцці, В. Петті, Д. Беллерс, Ж. Кондерсьє, А. Лавуазьє, Л. Лепелетьє, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.) досить чітко простежуються ідеї поєднання навчання з продуктивною працею.

Необхідно відзначити, що в різні періоди часу зміни державних

формацій приводили до потреб вирішення проблем у професійній підготовці робітників. Вже на початку XVIII ст. у всіх країнах світу почав істотно відчуватися брак професійних робітників.

Узагальнюючи сказане, потрібно відзначити, що професійно-технічна освіта (ПТО) як окрема освітня система, зіграла значну роль в розвитку кожної держави. Тому необхідно розглядати систему ПТО як окрему галузь педагогіки, яка з одного боку спирається на соціально-економічні і політичні закономірності розвитку суспільства, а з іншого боку - повинна враховувати історичні особливості всієї освіти в цілому.

Сьогодні система ПТО вже складає невід'ємну частину всієї освітньої системи навчання і є однією з ланок безперервної системи освіти, вона є проміжною ланкою освіти між середньою і вищою школою.

Основна частина. Розглядаючи історію розвитку системи ПТО, багато авторів схиляються до того, що її можна поділити на два великі періоди. Перший етап – до 1917 року, який нами був названий умовно «**дореволюційний**», другий, – після 1917 року, який нами був названий умовно «**післяреволюційний**». У кожному з цих етапів були певні періоди, які фіксували той або інший історичний відрізок розвитку професійної системи освіти.

В історії професійно-технічної освіти багато авторів в дореволюційному етапі виділяють три періоди. **Перший період** (початок XVIII ст. – до середини XIX ст.). Це був період визрівання у феодальній системі країни капіталістичних стосунків, що привело до розвитку економіки, зростання товарообігу, поява нових підприємств. На цьому етапі йшло становлення і створення перших професійних навчальних закладів.

Другий період (з середини XIX ст. – до 90-х рр. XIX ст.). Цей період характерний тим, що країна швидко розвивалася у капіталістичному напрямку; відбувається заміна примусової праці вільнонайманою; з'являються нові галузі господарства. При цьому не лише збільшується кількість робітників, але найголовніше змінюється характер праці. Це привело до того, що виникла необхідність підготовки робітників у спеціальних навчальних закладах, що призвело до спеціалізації професійних шкіл. У цей період з'явилися нові галузеві училища: залізничні, річкові, сільськогосподарські та ін. Проте і в цей період була відсутня система професійної освіти, навчальні заклади були різнотипними, вони розвивалися за індивідуальними статутами. Державні органи не здійснювали керівництва цими учбовими закладами.

Третій період (з 90-х рр. XIX ст. до 1917 р.). На цьому етапі в Росії різко зросли масштаби виробництва, які вплинули на розвиток професійної освіти. Уряд Росії в 1888 р. затвердив «Основные положения о промышленных училищах». Були розроблені статuti навчальних закладів, навчальні плани і програми. Це була одна з перших спроб держави розробити документацію і створити мережу державних професійних навчальних закладів. Починаючи з цього часу, професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ) поступово переходять до підготовки фахівців для фабрик і заводів, великих землеробських господарств і транспорту, формуються загальні підходи до організації ПТО, починається розробка теоретичних питань і методики професійної освіти, пишуться спеціальні підручники, починається підготовка викладачів для системи ПТО.

З 1917 р. в історії профтехосвіти бере початок новий період її розвитку.

Перший період розвитку системи проходив з 1917 р. по 1940 р. Це був час докорінної перебудови старої ремісничої школи, пошуку нових організаційних форм підготовки. У цьому періоді можна виділити три історично і логічно завершені етапи.

Період з 1917 р. по 1920 р. характерний тим, що йшла ліквідація капіталістичної системи учнівства, перебудова старої ремісничої школи, і здійснювався пошук нових форм підготовки кваліфікованої робочої сили, відбувалася централізація керівництва управлінням системою професійно-технічної освіти, а також було покладено початок перетворення підготовки робітників на принципах нової педагогіки.

У період з 1921 р. по 1933 р. здійснювалося реформування державної системи ПТО і перетворення школи фабрично-заводських училищ (ФЗУ) в основну форму підготовки кваліфікованої робочої сили з числа молоді. Цей етап характерний тим, що розвиток профтехшколи здійснювався як школи професійно-технічного типу, як особливого роду загальноосвітньої школи – джерела неповного середнього і, частково, середньої освіти, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня робітників. Ці роки характерні тим, що йшов інтенсивний розвиток теорії і методики професійно-технічної освіти. У цей період почали створюватися наукові і методичні центри професійної системи освіти.

У 1933...1940 рр. йшов розвиток професійно-технічної школи з яскраво вираженою професійною спрямованістю, масового і широкого розвитку різних форм технічного навчання на виробництві. Для цього періоду були характерні поглиблення децентралізації керівництва навчальними закладами і

послаблення організаційно-методичного керівництва, яке привело до поступового відставання підготовки кваліфікованих робітників в школах ФЗУ від потреб народного господарства, що особливо виявилось в роки третьої п'ятирічки. Як наслідок сталося послаблення зв'язків між загальною і професійною освітою. А це вимагало перебудови всієї системи профтехосвіти.

Другий період (1940...1959 рр.) – період створення і розвитку державних трудових резервів як єдиної централізованої системи підготовки і розподілу кваліфікованих робітників з числа молоді. Тут можна виділити два етапи.

На цьому етапі (1940...1959 рр.) йшло формування шкіл і училищ трудових резервів в передвоєнні роки і їх розвиток в роки Великої Вітчизняної війни. Особливістю цих років було перетворення шкіл ФЗУ, ремісничих і залізничних училищ в найважливіше джерело підготовки і поповнення заводів і фабрик кваліфікованими робітниками, які замінили дорослих робітників, що пішли на фронті Великої Вітчизняної війни. Навчальні заклади трудових резервів у ці роки виконували дуже важливе завдання – захист підростаючого покоління: держава забезпечувала учнів навчанням, одягом, харчуванням, і одночасно з цим вони проходили практику на робочих місцях своїх батьків на заводах і фабриках.

З 1945 р. по 1958 р. почався подальший розвиток системи державних трудових резервів. Особливістю цього етапу було – вдосконалення і спеціалізація навчальних закладів трудових резервів, поступове зближення і зміцнення зв'язків між системами загальної і професійної освіти в умовах здійснення загальної семирічної освіти. В той же

час стала очевидною необхідність глибших зв'язків і спадкоємності між загальноосвітньою і професійною школами, що знайшло своє віддзеркалення у відповідному законі країни. Значне місце в ці роки було відведене розробці і впровадженню різних методик виробничого навчання.

Третій період (1959...1980 рр.) проходив під егідою перебудови і вдосконалення системи ПТО. Цей період характерний тим, що відповідно до вимог розвитку суспільства і НТР підвищується роль навчальних закладів профтехосвіти не лише в підготовці висококваліфікованих робітників, але й здійснення загальної середньої освіти.

Цей період можна поділити на два етапи.

З 1959 р. по 1965 р. відбувалася перебудова системи трудових резервів. Замість чисельних типів навчальних закладів були створені два типи закладів профтехшколи – міські і сільські професійно-технічні училища і переведення їх на базу шкіл з періодом навчання 8 років.

1966...1980 рр. – на цьому етапі здійснювалася цільова довготривала програма підготовки кваліфікованих робочих кадрів. У цей період було проведено досить широке перетворення професійно-технічних навчальних закладів в профтехучилища, які давали разом з професійною підготовкою і загальну середню освіту. Це був принципово новий крок в справі професійної підготовки майбутніх робітників. Це зрештою давало можливість тим, що вчиться в таких училищах, після їх закінчення поступати у вищі навчальні заклади. Цей етап характерний також значним збільшенням контингенту навчальних закладів, розширенням числа фахівців для різних галузей народного господарства, поліпшенням якості

навчання і виховання майбутніх робітників.

Однією з характерних рис даного періоду є: по-перше, широкий розвиток науково-дослідної і методичної роботи з підготовки кваліфікованих робітників, по-друге, приплив у професійні навчальні заклади фахівців-викладачів нової формації, викладачів, які мали не лише спеціальну освіту (наприклад – інженер-механік, інженер-електрик та ін.), але й педагогічну.

Четвертий період (1981...1991 рр.) – характерний новими, як політичними, так і соціально-економічними змінами в соціальному устрою Радянського Союзу.

З 1981 р. по 1991 р. йшла апробація нової моделі професійної системи освіти (середніх професійно-технічних закладів) та їх коригування, як в плані їх побудови, так і в аспекті варіювання технологіями процесу навчання. На Україні створення середніх професійно-технічних навчальних закладів почалося в 1973 році. Апробація нових освітніх моделей (програмоване, модульне навчання, метод опорних конспектів і ін.) у навчальному процесі.

Необхідно відзначити, що разом з позитивними тенденціями в справі соціально-економічного перебудови суспільства з'явилося і багато негативного, що відчутно. Це дуже сильно вплинуло на систему освіти і, особливо на професійну систему. Централізація державного і суспільного життя в країні захопила і сферу освіти, що виразилося зокрема, в уніфікації її вмісту, інколи приймалися і недостатньо продумані рішення, наслідки яких не були спрогнозовані на науковій основі.

Висновки. Наші комплексні дослідження і дослідження інших учених (Ю.К. Бабанського, С.Я. Батишева,

А.П. Беляєвої, Б.С. Гершунського,
Н.К. Деєвої, К.Н. Катханова,
Е.Г. Костяшкіна, Н.Г. Ничкало,
М.І. Махмутова, Р.М. Макарова
І.П. Подласого, М.М. Шкодїна та ін.)
дозволили скласти певну картину
розвитку професійно-технічної системи
освіти. Якщо систематизувати розвиток
і ті процеси, які відбувалися в
професійної системі, то можна
констатувати, що накопичилася велика
кількість недоліків і упущень в самій
системі, які доцільно поділити на три
групи.

Перша група причин. Валовий
підхід до підготовки кадрів. У роки
перших п'ятирічок поступальних темпів
індустріалізації країна гостро
потребувала робочі кадри. Фабрично-
заводські, ремісничі училища спішно їх
готували. У роки Великої Вітчизняної
війни і післявоєнний період головною
турботою держави була підготувати
більше робочих кадрів. Питання про
якість підготовки працівників як би
відходив на другий план, але в той же
час ставав все чутливішим.

З 60-х років проблема низької
кваліфікації робочої сили ставала все
гострішою, але практично не
вирішувалася. Це вимагало величезних
коштів. Проте втрати від
невідповідності рівня кваліфікації,
майстерності робітників зростаючим
вимогам виробництва зрештою
невимірно перевершили витрати, які
були потрібні для вирішення цієї
проблеми.

Знайти такі кошти перешкодив
залишковий принцип фінансування
освіти, збитковість якої відчувається і
сьогодні. До цієї ж групи причин
відноситься і те, що екстенсивний
напрямок дорога розвитку привела
господарство країни в 90 рр. до рубежу
70...80-х років. Це був стан, коли
поступалися однією позицією за іншою,

а розвиток економіки набував хворого
характеру.

Друга група причин. Стан, який
склався в країні, негативним чином
позначився на підготовці кадрів, у тому
числі і на діяльності профтехучилищ. У
системі профтехосвіти поступово
накопичувався, набираючи силу,
механізм гальмування. Орієнтація
економіки на екстенсивний розвиток,
повільне впровадження нової техніки і
технологій, відхід від демократичних
позицій в управлінні виробництвом, з
одного боку, і серйозними недоліками в
трудоному вихованні молоді – з іншою,
стали головними причинами падіння
престижності праці у сфері
матеріального виробництва: багато
молодих робітників не виконують план,
допускають брак, порушують трудову і
технічну дисципліну тощо.

Все це негативно відбилося на
престижі робочих професій і, як
наслідок – на престижі профтехучилищ,
що сформулювало недоліки в самій
системі ПТО, і як наслідок загальної
атмосфери в країні.

Третя група причин пов'язана з
положенням профтехосвіти як ланки
народної освіти. Школа, у тому числі і
професійно-технічна в цей період дуже
серйозно відстала від життя. Основний
документ реформи школи був
прийнятий в 1984 році. В ході
проведення реформи діяльність
навчальних закладів орієнтувалася на
задоволення потреб трудовими
ресурсами. Профтехшкола була
націлена на екстенсивні підходи до
виконання своєї соціальної ролі.

Все це прийшло в протиріччя з
екстенсивним розвитком шкільної
реформи. Окрім цього реформою не
була задана програма глибокої
демократизації системи освіти. Вона не
була підкріплена розробкою шляхів
залучення всього суспільства до
процесів перебудови школи. В

основних напрямках реформи загальноосвітньої школи містилися і прямі прорахунки, а саме:

- введення загальної обов'язкової середньої освіти;

- єдиний тип професійно-технічного навчального закладу – середнє;

- передача таким училищам функцій загальноосвітньої підготовки всіх учнів в обсязі середньої школи.

Соціологічні дослідження, проведені нами в проблемній лабораторії ПТО Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці, в лабораторії інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України і в комісії електрорадіотехнічного виробництва відділення професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України, починаючи з 1992 року, підтвердили наші припущення і визначили шляхи реформування системи ПТО. Основними з цих шляхів є:

1. Розробка нової концепції професійно-технічної освіти.

2. Розробка нових підходів до підвищення кваліфікації та атестації педагогічних кадрів.

3. Вирішення соціальних проблем у процесі навчання і перепідготовки кадрів.

У зв'язку з новою концепцією професійно-технічної освіти мають бути обґрунтовані і нові підходи до навчально-виробничої і методичної бази навчальних закладів професійної системи, а саме:

1. Перехід до спеціалізованих, а не широкого профілю професійно-технічних училищ.

2. Переоснащення навчально-матеріальної бази училищ.

3. Впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес.

4. Зміна традиційної схеми проходження виробничої практики.

5. Зміна спеціальностей в класифікаторі і змісту навчання за цими професіями.

6. Зменшення наповнюваності учнів в групах зі складних електрорадіотехнічних професій.

7. Проведення професійного відбору (тестового і комп'ютерного) при прийомі в училище, а також проведення періодичних атестацій на предмет професійної придатності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анісімов М.В. Соціально-економічні і науково-технічні проблеми сучасного стану професійної освіти. // Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Педагогічні науки). Випуск 90. – Кіровоград, 2010. – С. 7-10.

2. Анісімов М.В. Прогностичні підходи до моделювання навчальних планів і програм у професійній школі. // Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Педагогічні науки). Випуск 82. Част. 2. – Кіровоград, 2009. – С. 3-8.

3. Анисимов Н. В. Теоретические основы построения моделей электрорадиотехнических профессий в системе ПТО. – Кировоград: Издательство ГЛАУ, 2005. – 448 с.: ил.

4. Анисимов Н.В. Прогностический подход к составлению профессиональных моделей электрорадиотехнических профессий // Актуальные проблемы человека в аэрокосмических системах: Тез. докл. 1 науч.-практ. конф. 17-19 марта 1997 г. – Москва. – С. 225-226.

5. Батышев С.Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах. – (Педагогическая наука – реформе школы). – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анісімов Микола Вікторович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри ЗТД та методики трудового навчання КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: прогнозування змісту професійної освіти та моделювання електронних підручників.